UNA CERTA IDEA — een bundel essays voor David Rijser, van zijn vrienden, ter gelegenheid van zijn afscheid van de Universiteit van Amsterdam en zijn vijfenzestigste verjaardag.

UNA CERTA IDEA

AVENTINUS OVER DE BOUWKUNST VAN DE ROMEINEN

DE 'HERONTDEKKING' VAN DE KASTELEN LANGS DE LIMES IN DE ZESTIENDE EEUW

KOEN OTTENHEYM

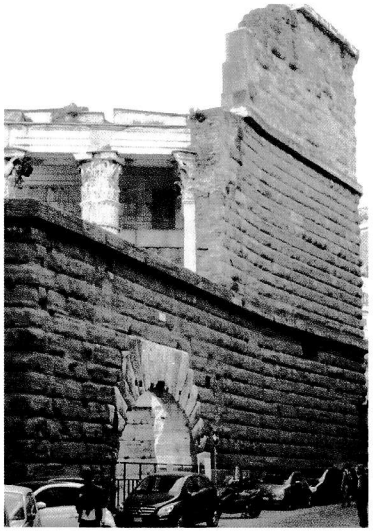

Fig.1 Rome, de achtermuur van het Forum van Augustus

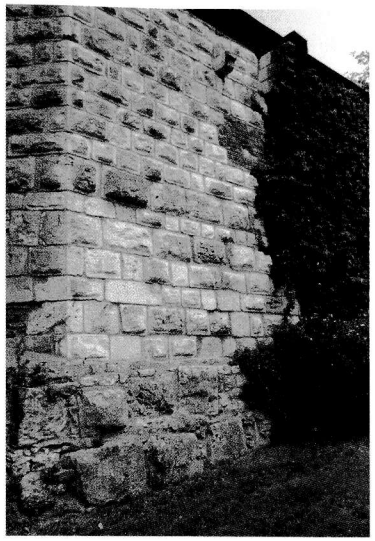

Fig.2 Abensberg, deel van de oude kasteelmuur

Fig.3 Niederbronn-les-Bains, kasteel Wassenburg / Wasembourg

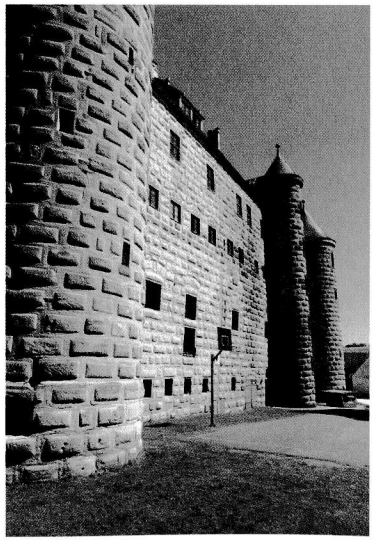

Fig.4 Nieder-Alfingen, het kasteel van Marcus Fugger, gebouwd 1571 – '79

Foto's: Koen Ottenheym

Een sleutelfiguur in de ontdekking en bestudering van de limes langs de Donau in Beieren is Johannes Turmair (1477 – 1534), beter bekend als Aventinus (naar zijn geboorteplaats Abensberg).[1] Als leerling van Conrad Celtis kreeg hij in 1517 van de hertog van Beieren als *historiographus* de opdracht om een volledige kroniek van Beieren ten schrijven, een werk waar hij in totaal elf jaar over zou doen. Ter voorbereiding reisde hij dan ook enkele jaren door heel Beieren om bibliotheken en archieven te bezoeken in kloosters, steden en kastelen, en tijdens die reizen speurde hij ook naar mogelijke materiële overblijfselen van het verleden, zoals grafstenen, gebouwen en ruïnes. De Latijnse versie was in 1524 gereed, *Annales ducum Boiariae,*[2] de veel uitvoerigere versie in het Duits, de *Bayrische Chronik*, in 1528. Dit werk zou echter pas in 1566, 32 jaar na zijn dood, worden gepubliceerd.[3]

In zijn grote geschiedverhaal is er ook ruimschoots aandacht voor de periode dat het gebied tot het Romeinse Rijk behoorde. Het complete tweede boek van zijn kroniek is hieraan gewijd, vanaf Julius Caesar in de eerste eeuw v.Chr. tot aan Odoaker in de vijfde eeuw.

1 Alois Schmid, *Johannes Aventinus (1477 – 1534). Werdegang – Werke – Wirkung. Eine Biographie*, Regensburg: Schnell & Steiner, 2019.

2 *Annalium Boiorum libri septem (Annales ducum Boiariae)*, (Ingolstadt 1554), in: Sigmund Riezler (ed.), *Johannes Turmair's genannt Aventinus sämmtliche Werke* 2, München: Christian Kaiser, 1882; Schmid 2019, 102-103.

3 *Bayrische Chronik*, Frankfurt: Simon Schard, 1566. Latere edities o.m. Basel 1615, Frankfurt 1622 (zie Schmid 2019, 103-105). De hier gebruikte uitgave: Matthias Lexer (ed.), *Johannes Turmair's, genannt Aventinus, Bayrische Chronik* (*Johannes Turmair's genannt Aventinus sämmtliche Werke* 4) (2 vols.), München: Christian Kaiser, 1883 – 1886.

Met de komst van Caesar wordt het land een deel van het keizerrijk, en dat is volgens Aventinus sindsdien ononderbroken, al 1570 jaar lang, tot in zijn eigen tijd zo gebleven: Julius Caesar, de eerste Romeinse keizer, heeft "das ganz römisch reich in aines ainigen haubts und herren gewalt, hand und verwaltung bracht, welcher brauch fürbar bis her auf unser zeit tausent fünfhundet und sibenzig jar on underlas gewert hat".[4] Zoals de meeste Duitse geschiedschrijvers van zijn tijd, was Aventinus een krachtige steunbetuiger van het idee van de *translatio imperii*, het idee dat het universele keizerschap niet verloren is gegaan met de ondergang van de West-Romeinse keizer in Rome maar dat dit sinds het jaar 800 met de kroning van Karel de Grote was overgegaan op de Karolingers en al hun opvolgers, in één doorlopende reeks tot keizer Karel V in Aventinus' eigen tijd.

Het einde van de Romeinse heerschappij aan de Donau was volgens Aventinus in het jaar 518, toen na het overlijden van Anastasius, 'de 66ste Romeinse keizer' (r. 491-518), de heerschappij in handen kwam van 'Dietrich'.[5] Hiermee wordt Theoderik de Grote (ca. 451-526) bedoeld, de historische koning van de Ostrogothen die rond het jaar 500 de macht in Italië en delen van het voormalige westelijke keizerrijk langs de Donau had overgenomen. In navolging van de Duitse historiografische traditie vereenzelvigde Aventinus hem met de held 'Dietrich van Bern' (Bern=Verona, waar Theoderik een zomerresidentie had) uit de middeleeuwse sagenliteratuur.[6] Hij wordt

4 Aventinus, *Bayrische Chronik*, Boek 2, (ed. 1883) 589.

5 Anastasius (ca. 430-518) was keizer van het Oost-Romeinse Rijk van 491 tot 518. Met de dood van Anastasius en de opkomst van Theoderik eindigt Aventinus' tweede boek, en in boek drie behandelt hij de periode vanaf Theoderik tot na de dood van Karel de Grote.

6 František Graus, *Lebendige Vergangenheit. Überlieferung im Mittelalter und in den Vorstellungen vom Mittelalter*, Köln/ Wien: Böhlau Verlag: 1975, 39-48 ('Dietrich von Bern, der heimatlose König').

gepresenteerd als de koning van de Bajowaren die na de Romeinen de macht aan de Donau overnam en als de directe stamvader van de hertogen van Beieren. Rond het jaar 800 zal zijn nazaat, hertog Tassilo III, na enige strubbelingen ook het gezag van keizer Karel de Grote erkennen en daarmee zijn de kaders voor de komende duizend jaar bepaald, met de Beierse hertogen als trouwe paladijnen van het keizerrijk.[7]

Aventinus beschouwde de Romeinen dus niet als de directe voorvaderen van de Beieren, en de Beierse hertogen zag hij als opvolgers van de leiders van de antieke Bajowaren, niet van de Romeinse generaals of consuls. Desondanks krijgen de Romeinen een belangrijke plaats in zijn geschiedbeeld en wel als de stichters van het universele keizerrijk dat in zijn eigen tijd onder de Duitse keizers nog voortleefde. Dat verklaart zijn grote belangstelling om de getuigenissen van de Romeinse aanwezigheid in Beieren ook in het veld op te sporen.

Aventinus op zoek naar sporen van de Romeinse limes

Als een van de eersten in Zuid-Duitsland ging Aventinus actief op zoek naar materiele getuigenissen van het antieke verleden van Beieren. Tijdens zijn intensieve rondreis langs archieven in heel het hertogdom ging zijn aandacht ook uit naar antieke munten, penningen, grafstenen en oude gebouwen. De beschrijvingen van sommige kastelen en ruïnes in zijn *Bayrische Chronik* laten in ieder geval zien dat hij ook deze gebouwen gedetailleerd heeft bestudeerd.[8] Hij beschouwde de Donau als de noordelijke grens van het Romeinse

7 Schmid 2019, 196-198. Belangrijke bron hiervoor was de *Vita Einhardi*, in 1521 voor het eerste uitgegeven in Keulen.

8 Schmid 2019, 140-144.

Rijk en veel steden, oude kastelen, of resten daarvan, langs de rivier, probeerde hij te identificeren als de overblijfselen van de verschillende limes-versterkingen die in de antieke teksten worden genoemd. Hij spreekt van "oude plaatsen en hun eeuwige herinnering, die de Romeinen, toen zij de heren van dit land waren, gebouwd hadden en nadien hadden verlaten".[9] Volgens Aventinus werden juist op deze plaatsen ook nog dagelijks Romeinse munten, huisraad en stenen met inscripties gevonden. In een andere tekst beschreef hij de limes nadrukkelijk als een reeks fortificaties langs Rijn en Donau, ter bescherming van de grens van het Romeinse Rijk (bij mijn weten de eerste vermelding van de limes als keten van verdedigingswerken): "de Donau en de Rijn zijn de grenzen geweest van het oude, Italiaanse Romeinse rijk en keizermacht tegen Duitsland, voorzien van al het vereiste krijgsvolk. (...) Er was dus de ene Romeinse troepenmacht na de andere, zoals de oude burchten, met alle oude stenen en Romeinse inscripties laten zien".[10] Verder herkende hij her en der in het landschap aan de overzijde van de Donau, in het dal van de rivier de Altmühl, ook de resten van de limes-muur die voor een veilige verbinding tussen Donau en de Rijn moest zorgen. Hij spreekt hier van een wal (*vallum*), of palissade die in de volksmond 'auf dem Pfal'

9 Aventinus, *Bayrische Chronik*, Boek 2, 686: "von alten stetten und ewiges gedächtnus, so inen die Römer, weil und herren ditz landes, gemacht und under in verlassen haben".

10 "die Danau und der Rhein sein des alten römischen Wälischen reichs und kaisertombs grenzen gegen Teutschland, mit kriegsvolk nach aller notturf besezt, gewesen. (...) War also imer ein römische besezung an der andern, wie dan noch die alte burgstal überal mit sampt alten stainen und römischen schriften darauf, solches bezeugen". Aventinus, *Herkommen der Stadt Regensburg* (1532), in: Sigmund Riezler (ed.), *Johannes Turmair's genannt Aventinus sämmtliche Werke* I, München: Christian Kaiser, 1881, 257-297 (260-261).

('op de wal') genoemd werd.[11] Hij duidde die wal ook soms aan als de 'Duivelsmuur' (*Teufelsmaur*).[12]

Aventinus vroeg zich ook steeds af waar de gebeurtenissen in het verleden zich hadden afgespeeld waarbij hij, in navolging van zijn leermeester Conrad Celtis, geschiedenis en geografie met elkaar verbond.[13] In 1523 verbeeldde hij zijn visie op het antieke Beieren, een gebied dat delen van de Romeinse districten Raetia, Vindelicia en Noricum omvatte, in een prachtige historische landkaart, bedoeld als toelichting bij zijn grote Beierse geschiedenis.[14] In deze kaart reconstrueerde hij de ligging van alle plaatsen die in antieke teksten zijn genoemd, en probeerde hij deze aldus te identificeren met contemporaine Beierse steden en stadjes. Verschillende van zijn vermoedens komen overeen met de huidige kennis van de historische geografie van dit deel van Europa. Hij volgde hij hierbij de reeksen van namen die Ptolemeus rond 150 n. Chr. in zijn *Geographia* had genoemd en aan de hand van enkele min of meer vaste ijkpunten werden de overige locaties dan 'gevonden', soms alleen op grond van enige fonetische overeenkomst. Soms wijken zijn hypotheses maar een beetje af van onze huidige inzichten en zat hij er maar 'net' naast. Het feit dat sommige steden of *castella* al in de Romeinse tijd onder verschillende namen bekend waren, maakte de juiste identificatie natuurlijk ook

11 Aventinus, *Bayrische Chronik*, Boek 2, 690. Tussen Nasenfels en Altmühl zijn de oevers laag en breed. De Romeinen hebben hier wallen gebouwd. Th. Fischer, E. Riedmeier-Fischer, *Der Limes in Bayern*, Regensburg 2017, 50.

12 Aventinus, *Bayrische Chronik*, Boek 2, 694, n.a.v. een observatie bij Altmannstein (in de buurt van de Altmühl).

13 De werken van Herodotus en Ptolemeus waren hierbij belangrijke inspiratiebronnen. Schmid 2019, 142.

14 *Obern und Nidern Bairn bey den alten im Latein und Kriegischen Vindelica*, (schaal ca. 1: 720.000), uitgegeven in Landshut, bij Johann Weissenburger, 1523; Tweede oplage in 1533-'35 bij Georg Apian, Landshut. Schmid 2019, 107-108.

niet eenvoudiger. Zo herkende Aventinus bijvoorbeeld de antieke naam van *Regina Castra* niet als Regensburg maar meende hij die legerplaats te herkennen in de ruïnes van de limesburcht bij Saal an der Donau, zo'n 20 km stroomopwaarts ten opzichte van Regensburg.[15] Het historische Regina Castra was een grote legioensplaats, met een omtrek van zo'n 500 x 450 m, gesticht rond 179 n. Chr. door Marcus Aurelius. De burcht (*burgus*) bij Saal (Untersaal) was daarentegen slechts een bescheiden vierkant kasteel van zo'n 17,5 x 17,5 m met vier ronde hoektorens, uit ca. 350 n. Chr.[16] Het Romeinse Regensburg is door Aventinus aangeduid als *Augusta Tiberii / Quartanorum Colonia* "door de Romeinen ook wel *Ratispon / Ratspon* genoemd", waarbij hij veronderstelde dat deze stad al lang voor de komst van de Romeinen was gesticht en dat de Romeinen deze alleen hadden versterkt.[17]

Op andere punten zat Aventinus er echter structureel naast. Zo worden alle antieke steden aan de Lech en verder westelijk door hem een stuk te ver in het oosten gesitueerd: *Augusta Vindelicum* is bij hem daarom niet Augsburg maar Wolfratshausen aan de Isar, en *Campodunum* (Kempten) lag volgens Aventinus' kaart niet aan de Wertach maar 50 km oostelijker aan de Tegernsee. Deze kaart maakt duidelijk hoeveel er nog ongewis was in de geleerde kringen in de vroege zestiende eeuw, bij het begin van het onderzoek naar de overblijfselen uit de Romeinse tijd. Dat blijkt ook uit het beeld dat Aventinus geeft van hoe het land er in de Romeinse Oudheid eigenlijk had uitgezien.

15 Aventinus, *Bayrische Chronik*, Boek 2, 694.

16 Jochen Garbsch, 'Die Burgi von Meckatz und Untersaal und die valentinianische Grenzbefestigung zwischen Basel und Passau', *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 32 (1967), 51–82.

17 Aventinus, *Bayrische Chronik*, Boek 2, 696-700. "Es ist vor den Römern auch ain stat gewesen (...). Die Römer habens bevestigt".

Romeins Beieren

Aventinus vond in het Beierse landschap ten zuiden van de Donau, dus in het gebied dat eens Romeins geweest was, volop restanten die aan die legendarische oudheid herinnerden: kleine bodemvondsten zoals munten, (graf)stenen met inscripties, en incidenteel ook meer monumentale resten. Bij Weilheim was nog een soort grote, hoge steen te zien, die hij met een obelisk vergleek, voorzien van een inscriptie die naar Marcus Antonius verwees.[18] Hij vond zelfs enkele wijstenen van verdwenen Romeinse tempels. Zoals die van de Mercuriustempels van Ingolstadt en van Salzburg.[19]

Bij zijn reconstructie van Beieren in de Romeinse tijd heeft hij veel aandacht voor de vroegere vestingen langs de limes en langs andere belangrijke rivieren. Op vele plaatsen meende hij nog resten van de antieke limes-castella te herkennen, soms als ruïne, soms als het oudste deel van een nog bestaand kasteel. Zoals veel van zijn voorgangers en van zijn tijdgenoten meende hij het Romeinse muurwerk te kunnen herkennen aan de hand van de dikke muren en torens met zware, maar regelmatig gehouwen stenen, en aan de hand van ton- en graatgewelven in de binnenruimten (veelal in de kelders). Ook de bewust ruw gehouwen stenen aan de buitenmuur waren een aanwijzing van de Romeinse oorsprong van het muurwerk. Voor zover we dat nu nog kunnen nagaan, betrof het in al deze gevallen

18 *Bayrische Chronik*, Boek 2, 686: bij Weilheim ('Beylhaim'): "ain gar grosser stain, ist ain pyramis oder meta, das ist ain grosser stainer kegel und turn gewesen", met inscriptie M. ANTONIN.IMP. AUG.

19 *Bayrische Chronik*, Boek 2, 48, 691. Vermelding van een Romeinse steen bij Ingolstadt met de inscriptie: MERCURIO TEMPLUM EX VOTO SUSCEPTO CI AUGUSTANUS L.L.M. Bij St. Ulrich op de Nonnenberg bij Salzburg (Juvavia) was een wijsteen voor een Mercuriustempel (Boek 2, 719).

in feite Romaanse bouwstructuren. De indrukwekkende muren en gewelven van de ruïnes van de grote termen in Rome en de rustica-buitenmuur van het Forum van Augustus, vormden blijkbaar het referentiekader voor Aventinus en zijn tijdgenoten bij het herkennen van antieke Romeinse bouwkunst op eigen bodem (Fig. 1). Een inheems Romeins voorbeeld van een dergelijk rustica muurwerk bood de restant van de toren van het castellum van Regensburg, de zgn. 'Römerturm'. Maar de meeste Duitse burchten met dergelijk muurwerk worden tegenwoordig in de late 12de eeuw of de eerste helft van de 13de eeuw gedateerd.[20] Blijkbaar was het enkele eeuwen later eigenlijk niet meer mogelijk om de Romeinse voorbeelden te onderscheiden van de latere navolgers uit de Romaanse tijd.[21]

Ook Romeinse grafstenen die in de buurt waren gevonden versterkten het idee dat het hier daadwerkelijk om antieke burchten ging. Aventinus' vergissingen zijn in deze gevallen heel goed begrijpelijk. Meestal lag er ook inderdaad een Romeinse limes versterking in de buurt, maar anders dan hij dacht lagen deze meestal in de vlakte, dicht bij de oever van de rivier en niet op een heuveltop, waar Aventinus ze doorgaans zocht. Zo werden de kelders en onderste delen van de torens van deze hoog-middeleeuwse kastelen aangezien voor de resten van Romeinse versterkingen. Soms waren in deze middeleeuwse muren ook echte Romeinse spolia verwerkt, waarmee de eerste generaties oudheidkundigen danig op het verkeerde been werden gebracht.

20 Alexander Antonow, *Planung und Bau von Burgen im süddeutschen Raum*, Frankfurt a.M. 1983, 270-279.

21 Koen Ottenheym, 'Romanesque Renaissance – Introduction', in : Idem (ed.), *Romanesque Renaissance. Carolingian, Byzantine and Romanesque buildings (800-1200) as a source for new* all' antica *architecture in Early Modern Europe (1400 – 1700)*, Leiden: Brill, 2021, 1-22. In open source beschikbaar via https://brill.com/view/book/edcoll/9789004446625/BP000009.xml

Aventinus beschrijft tientallen voorbeelden in het huidige Beieren en Oostenrijk. In een aantal gevallen is er van deze kastelen ook nu nog genoeg bewaard om te begrijpen welke aspecten van de architectuur hier zijn aandacht hadden getrokken. Zo wees Aventinus bij de bespreking van de vestingen langs de Donau op de ruïnes van kasteel Altenburg, bij Neuburg a/d Donau, dat hij identificeerde als het castellum *Atilia* of *Kalladin*.[22] Dit kasteel was in Aventinus' tijd al zo'n anderhalve eeuw als ruïne in verval. Het muurwerk dat tegenwoordig nog over is, een hoog opgaande buitenmuur en de muren van de kelders met aanzet van de gewelven, vertoont een regelmatig patroon van grote stenen. De burcht is archivalisch in 1007 voor het eerst vermeld en was al in 1386 verwoest. Aventinus bericht ook dat daar in de buurt een Romeinse grafsteen was gevonden die naar Neuburg zou zij overgebracht.

Zo'n 10 km oostelijker ligt Aventinus' eigen geboorteplaats Abensberg. Het middelpunt van het stadje vormt een fors kasteelcomplex met een groot terrein binnen de ringmuur. Het eigenlijke huis binnen deze muur is in 1648 verwoest en enkele topografische tekeningen geven nog een vaag idee hoe dat er voordien had uitgezien. Aventinus identificeerde de oudste delen van het middeleeuwse kasteel als de overblijfselen van de Romeinse legerplaats *Abusina* ("ain stat und gar alt schlos") en hierin stond hij niet alleen want ook Beatus Rhenanus was er van overtuigd dat dit het fort was voor het 3de Legioen Britannica.[23] De onderste delen van zware ringmuur van het kasteel, zoals we dat tegenwoordig nog kennen, zijn opgebouwd uit grote regelmatig gehouwen stenen, sommige delen uitgevoerd

22 *Bayrische Chronik*, Boek 2, 689.

23 Beatus Rhenanus, *Rerum Germanicum libri* III, Basel 1531, door Aventinus geciteerd in Boek 2, 702-703.

in rustica, precies die kenmerken aan de hand waarvan Aventinus en zijn tijdgenoten wel vaker de Romeinse oorsprong meenden te herkennen (Fig. 2). Het eigenlijke *castellum Abusina* lag overigens een paar kilometer verderop, bij het huidige Eining aan de Donau. De Romeinse resten aldaar werden door Aventinus echter beschouwd als het antieke *Cenum / castellum Celeusum*.[24] Daar waren toen blijkbaar muurresten zichtbaar hetgeen Aventinus deed vermoeden dat dit een belangrijke hoofdstad geweest moest zijn voor het gebied tussen de rivieren Donau en Altmühl.[25]

Voortleven van Aventinus' ideeën in de 16de eeuw

Aventinus' verhaal van de Romeinse oorsprong van vele steden en stadjes in Zuid Duitsland werd nadien door verschillende andere historici overgenomen, waar nodig gecorrigeerd en aangevuld naar nieuwe inzichten. Zo noemt Martin Crusius (1526 – 1607) in zijn kroniek van Schwaben uit 1595, *Annales Suevici*, ook een hele reeks van Romeinse forten en kastelen langs de Rijn en Donau met een poging om die met huidige steden te identificeren.[26] Vergelijkbare ideeën vinden we in het traktaat *Architectura von Vestungen* uit

24 Het *castellum Celeusum* lag volgens de huidige kennis echter bij Forchheim/Pförring.

25 *Bayrische Chronik*, Boek 2, 693. Bij '*Cenum*' waren veel munten en huisraad gevonden, en er was naar eigen zeggen nog een deel van de 'stadsmuur' te zien.

26 Voor Crusius, zie: Franz Brendle, 'Martin Crusius. Humanistische Bildung, schwäbisches Luthertum und Griechenlandbegeisterung', in: Franz Brendle, Dieter Mertens, Anton Schindling, Walter Ziegler (eds.), *Deutsche Landesgeschichtschreibung im Zeichen des Humanismus* (Contubernium 56), Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2001, 145-163; Gerhard Philipp Wolf, 'Martin Crusius (1526 – 1607)', in: Erich Schneider (ed.), *Fränkische Lebensbilder* 22, Würzburg 2009, 103-119.

1589 van de Straatsburgse vestingbouwkundige Daniel Specklin (1536 – 1589).[27] Hij beschouwde een reeks kastelen op de heuveltoppen van de Elzas als de restanten van een keten van de limes forten die hier zouden zijn gebouwd toen de Romeinen zich in het midden van de vierde eeuw achter de Rijn hadden terugtrokken, zoals beschreven in de *Res Gestae* van Ammianus Marcellinus (ca. 330-400).[28] Specklin herkende de antieke bouwwijze volgens eigen zeggen aan "die alte starken Thürme und Mauern, so die Römer wider die Allemanier erbaut habe" en aan de "gewaltige dicke lange Mauren (...) so hart das sie kein Mann zerbrechen kann".[29] Het best bewaarde Romeinse castellum was volgens hem de Wassenburg (Wasembourg): "Kein Römischer Baw, vestung und castell weiss ich bei uns das noch gar gantz in wesen stehe das die Römer bawen haben welches an einem Pass ligt, als das Schloss Wassenburg (...), so under Keyser Tyberio gebawen".[30] Dit kasteel, bij het huidige Niederbronn-les-Bains, is in 1677 door de troepen van Lodewijk XIV ontmanteld maar zelfs de huidige ruïne is indrukwekkend (Fig. 3). Het kasteel is in werkelijkheid omstreeks 1275 gebouwd voor de bisschop van Straatsburg op een hoge, smalle uitloper van een berg. De zijde naar de kant van de bergtop, de enige kant waarvan een aanval te duchten zou zijn, is verstevigd met een kolossale blinde muur van meer ruim 4 meter dik en 20 meter hoog, met een buitenwand geheel in rustica.[31] Dit beeld voldoet dus weer geheel aan de eerdere

27 Daniel Specklin, *Architectura von Vestungen*, 1589, 86r-88v; Jean-Claude Weinling, 'Fortifications antiques et limes des Vosges: une origine mythique pour les châteaux forts de monagne alsaciens?', *Châteaux forts d'Alsace* 15 (2015), 43-60.

28 Rome 1474 eerste uitgave, in 1518 in Bazel bij Froben, en de meest complete uitgave in 1533 in Augsburg.

29 Specklin 1589, 87v-88r.

30 Specklin 1589, 86v.

31 James Bromwich, *The Roman Remains of Northern and eastern France. A Guide*

voorstellingen van Romeinse fortificaties, zoals die ook al door Aventinus waren opgemerkt. De verwarring met de Romeinse oudheid is in dit geval des te beter te begrijpen omdat op het smalle plateau voor het kasteel in de oudheid inderdaad een Mercuriustempel gestaan moet hebben zoals de verschillende wijstenen die daar zijn gevonden laten zien.[32] Bovendien is er ook in de rots aan de voet van het kasteel een breed uitgemeten antieke inscriptie, waarin nog steeds herkenbaar 'Mercurius' wordt genoemd.[33]

Besluit

De fascinatie voor de antieke geschiedenis van het land, en de voorstelling van de vestingen die de Romeinen daar indertijd hadden gebouwd, inspireerden sommigen tot de bouw van nieuwe 'antieke' kastelen op de plaats van een vermeende Romeinse voorloper. De specifieke kenmerken van de Romeinse kastelen die Aventinus in zijn kroniek terloops had verwoord en die later door Specklin expliciet waren omschreven, boden het repertorium aan vormen voor de herschepping van zo'n lokale antieke burcht. Dit oudste voorbeelden van dit soort vormexperimenten dateren overigens al van uit de late 15de eeuw, waarmee duidelijk wordt dat Aventinus c.s. niet de eerste gangmakers bij de herontdekking van de lokale oudheid zijn geweest

Book, London: Routledge. 2003, 311.

32 Een aantal hiervan is nog te zien in het aardige historische museum van Niederbronn-les-Bains.

33 De tekst is nu nogal verweerd en niet meer in z'n geheel leesbaar. In 1751 is er de volgende transcriptie van gemaakt: DEO.MERCVRIO.ATTEGI / AM.TEGVLICIAM.COMP / OSITAM.SEVERINIUS. / SATVLLINVS.C.F. EX.VO / TO.POSVIT.L.L.M. Jean Daniel Schoepflin, *Alsatia illustrata Celtica Romana Francica*, Colmar: Joan Friedrich Schoepflin, 1751, 446.

maar voortbouwden op het gedachtengoed van een oudere generatie.[34] Het meest sprekende voorbeeld van zo'n herschapen Romeinse burcht uit de 16de eeuw is het kasteel van Nieder-Alfingen, vlak bij de antieke limes-plaats Aalen (Fig. 4). Dit is gebouwd in 1571 – '79 als jachtslot of zomerverblijf van Marcus Fugger (1529 – 1597), een groot liefhebber van de bestudering van de klassieke oudheid. Alle hierboven genoemde uiterlijke kenmerken zijn hier bij elkaar toegepast om zo bewust een 'antiek' ogend kasteel te realiseren, met zware muren en een hoofdtoren in rustica-werk, met gestileerd figuratief beeldhouwwerk[35] in de geveltop van de voormalige woonvleugel en met een houten loggia met Toscaanse zuilen aan de binnenplaats.

Dit soort voorbeelden maken duidelijk dat de architectuur van 'de Renaissance', de 'wedergeboorte' van de antieke bouwkunst, niet altijd gericht was op de opzichtige toepassing van zuilen, frontons en andere klassieke ornamenten. Voor oudheidkundigen, architecten en hun opdrachtgevers uit de 16de eeuw lag de ziel van de echte Romeinse architectuur veel eerder in het massieve en schier onverwoestbare muurwerk en bijhorende ton- en graatgewelven. En het ging er soms dus om díe ziel weer tot leven te wekken.

34 Stephan Hoppe, 'Architecture and early humanism at German princely courts: Lower Bavaria, Salzburg and Passau and the Romanesque Renaissance (c.1480 – 1500)', in K.A. Ottenheym (ed.), *Romanesque Renaissance. Carolingian, Byzantine and Romanesque buildings (800 – 1200) as a source for new* all' antica *architecture in Early Modern Europe (1400 – 1700)*, Leiden: Brill, 2021, 306-348.

35 De humanist Andreas Althamer had dit soort Romaans beeldhouwwerk aan de 13de-eeuwse kerk van Brenz, niet ver van Aalen, in 1536 ook als typisch 'Romeins' omschreven. Andreas Althamer, *Commentaria Germaniae in P. Cornelii Taciti Equitis Romani. Libellum de situ moribus et populis Germanorum*, Neurenberg 1536². Stephan Hoppe, 'Romanik als Antike und die bauliche Folgen. Mutmassungen zu einem in Vergessenheit geraten Diskurs', in: N. Nussbaum, C. Euskirchen, S. Hoppe (eds.), *Wege der Renaissance. Beobachtungen zu den Anfängen neuzeitlicher Kunstauffassung im Rheinland und den Nachbargebieten um 1500*, Keulen 2003, 88-131 (54-55).